TALABALARDA ZAMONAVIY KASBIY KO‘NIKMALARNI DEONTOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING STRUKTURAVIY-FUNKSIONAL MODELI

Babadjanova Gulchehra Baxtiyarovna
Alfraganus University tibbiyot kafedrasi katta o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23570362

Annotatsiya. Maqolada deontologik yondashuv asosida kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish modelining besh bloki, yetti bosqichli jarayoni va natijani baholash mexanizmi ilmiy-metodik jihatdan asoslanadi.

Аннотация. В статье научно-методически обоснованы пять блоков модели развития профессиональных навыков на основе деонтологического подхода, семь этапов процесса и механизм оценивания.

Abstract. The article examines five components of a deontological model for professional skill development, its seven-stage learning process, and the mechanism for assessing outcomes.

Kalit so‘zlar: deontologik yondashuv, kasbiy burch, kompetentlik, strukturaviy-funksional model, kasbiy qaror, refleksiya, transfer.

Ключевые слова: деонтологический подход, профессиональный долг, компетентность, педагогическая модель, рефлексия, перенос навыков.

Keywords: deontological approach, professional duty, competence, pedagogical model, reflection, skill transfer.

KIRISH

Zamonaviy oliy ta’limda kasbiy ko‘nikmaning sifati vazifani texnik jihatdan to‘g‘ri bajarish bilangina emas, tanlangan harakatning axloqiy asoslanganligi, inson manfaatlariga muvofiqligi va uning oqibatlari uchun javobgarlikni qabul qilish bilan ham belgilanadi. Bunda muammo talabaning kasbiy me’yorni bilishi va uni noaniq vaziyatda mustaqil qo‘llashi o‘rtasidagi tafovutdan kelib chiqadi. Shuning uchun kasbiy bilim, qadriyat, qaror va refleksiyani yagona ta’limiy jarayonda birlashtiradigan deontologik yondashuv muhimdir [1].

Maqolaning maqsadi dissertatsiya avtoreferatida ishlab chiqilgan strukturaviy-funksional modelning ichki aloqalarini, bosqichma-bosqich amalga oshirilishi va baholashga qo‘yiladigan talablarini tizimlashtirishdir. Tadqiqot savoli: kasbiy me’yorni bilish qanday pedagogik mexanizm orqali mas’uliyatli qaror va barqaror kasbiy xulq-atvorga aylanadi? Maqoladagi natijalar modelning ilmiy-metodik talqini bo‘lib, yangi mustaqil tajriba-sinov sifatida taqdim etilmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Shulman kasbiy bilimning vaziyatni pedagogik maqsadga muvofiq talqin qilish bilan bog‘liqligini asoslaydi [2]. Restning axloqiy faoliyatga doir yondashuvida sezgirlik, hukm, motivatsiya va xulqiy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

amalga oshirish bir-biridan farqlanadi [3]. Bu farqlanish deontologik ta'limda «me'yorni bilish»ni «unga muvofiq mustaqil harakat qilish» bilan tenglashtirib bo'lmasligini ko'rsatadi. Schönning refleksiv amaliyot konsepsiyasi esa faoliyat natijasini tahlil qilish kelgusi kasbiy harakatni qayta qurishiga metodologik asos yaratadi [4].

Tadqiqotda avtoreferatning nazariy qoidalari, model bloklari, rivojlanish bosqichlari va diagnostik mezonlari [1] tizimli, qiyosiy-pedagogik va strukturaviy-funksional tahlil usullari orqali qayta umumlashtirildi. Tahlil birligi sifatida «kasbiy vaziyat — deontologik mezon — tanlangan harakat — refleksiv natija» zanjiri olindi. Mazkur usul har bir pedagogik ta'sirni kuzatiladigan ko'nikma va baholash dalili bilan bog'lash imkonini beradi.

Modelni talqin qilishda «kasbiy ko'nikma» va «kompetentlik» tushunchalari farqlanadi: ko'nikma muayyan harakatni bajarish usulini, kompetentlik esa bilim, motiv, axloqiy mezon va tajribaning vaziyatdagi integral namoyonini bildiradi [1]. Shu sababli baholash obyekti faqat tayyor javob emas, balki qarorga kelishning asoslangan jarayoni hamdir. Ushbu metodologik ajratish ko'nikma natijasini xulq-atvorning uzoq muddatli barqarorligi bilan adashtirmaslikka yordam beradi: bitta vaziyatdagi to'g'ri yechim kasbiy pozitsiya to'liq shakllanganini tasdiqlamaydi.

NATIJALAR

Tahlilda modelning besh o'zaro bog'liq bloki ajratildi: maqsadli blok kasbiy burch va mas'uliyatni ta'lim maqsadiga aylantiradi; mazmuniy blok bilim, axloqiy norma va qadriyatni integratsiyalaydi; jarayonli-texnologik blok keys, dilemma, rolli vaziyat va refleksiv mashqni muvofiqlashtiradi; diagnostik-baholash blokida qarorning dalillanishi va amaliy ifodasi aniqlanadi; natijaviy blok mas'uliyatli mustaqil qaror hamda uning yangi vaziyatga transferini tavsiflaydi [1]. Muhimi, baholash natijasi oldingi bloklarda topshiriq murakkabligini yoki pedagogik yordamni qayta sozlash uchun xizmat qiladi.

Modelning jarayonli mexanizmi yetti bosqichdan tarkib topadi: (1) diagnostik-orientatsion — boshlang'ich holatni aniqlash; (2) muammoli-analitik — kasbiy ziddiyatni ajratish; (3) normativ-qadriyatli — tegishli me'yorni asoslash; (4) variativ-qaroriy — muqobil strategiyalarni qiyoslash; (5) kommunikativ-amaliy — qarorni professional muloqotda sinash; (6) refleksiv-korreksion — xato va oqibatni tahlil qilish; (7) transfer-transformativ — o'zlashtirilgan tamoyilni yangi sharoitda qo'llash [1]. Mazkur bosqichlar mexanik ketma-ketlik emas: qayta aloqa talabaning avvalgi qarorini qayta ko'rishini taqozo etishi mumkin.

Modelning asosiy ilmiy-metodik natijasi shundaki, kasbiy me'yor tashqi nazorat predmeti emas, professional qarorning ichki mezoni sifatida qaraladi. Bu jarayonda pedagog tayyor yechim beruvchi shaxsdan kasbiy dilemmani loyihalovchi, dalillashni talab qiluvchi va refleksiyani boshqaruvchi fasilitatorga aylanadi. Baholashda bilimni takrorlash bilan cheklanmay, me'yorni asoslash, muqobil variantlarni qiyoslash, muloqotda qo'llash, xatoni tuzatish va transfer alohida dalillar orqali kuzatilishi zarur.

Baholash mexanizmini operatsionallashtirish uchun avtoreferatdagi besh mezon o'zaro to'ldiruvchi indikatorlar sifatida qaraldi: kognitiv-analitik mezon — muammoni ajratish va dalil tanlash; deontologik-qadriyatli mezon — manfaat va majburiyatlarni asosli muvofiqlashtirish; kommunikativ-amaliy mezon — qarorni professional muloqotda amalga oshirish; refleksiv-regulyativ mezon — xatoni aniqlab, strategiyani qayta qurish; transfer-moslashuv mezoni — kasbiy prinsipni notanish vaziyatga ko'chirish [1]. Diagnostika reproduktiv, produktiv va transformativ darajalarni ham farqlashi mumkin:

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

birinchisida tayyor ko‘rsatmaga tayanish, ikkinchisida mustaqil qaror, uchinchisida o‘zgargan vaziyatga asosli moslashuv ustuvor bo‘ladi. Bu tasnif nazariy maqsadni kuzatiladigan faoliyatga bog‘laydi.

1-jadval. Modelning tarkibiy bloklari va diagnostik dalillar (avtoreferat asosida)

Blok	Pedagogik vazifa	Kuzatiladigan dalil
Maqsadli	Burch va mas’uliyatni o‘quv natijasiga aylantirish	Kasbiy vazifani anglash
Mazmuniy	Bilim, norma va qadriyatni birlashtirish	Me’yoriy asoslangan tanlov
Jarayonli-texnologik	Keys, dilemma, muloqot va refleksiya	Qarorni amalda sinash
Diagnostik-baholash	Bilim, harakat, refleksiyani baholash	Kuzatuv va refleksiv dalil
Natijaviy	Mustaqil javobgarlik va transfer	Yangi vaziyatdagi qaror

Manba: Babadjanova G. B. dissertatsiya avtoreferati [1].

MUHOKAMA

Modelning nazariy ustunligi Shulman ta’kidlagan vaziyatga bog‘liq professional bilimni [2] Rest ajratgan axloqiy hukm va harakat komponentlari [3] bilan yagona pedagogik siklda uyg‘unlashtirishidadir. Masalan, talaba manfaatlar to‘qnashuvini nazariy jihatdan to‘g‘ri izohlab, professional muloqotda qarorini dalillay olmasa, muammo kognitiv tayyorgarlikdan ko‘ra kommunikativ-amaliy bosqichda namoyon bo‘ladi. Shunga muvofiq mashq va qayta aloqa tanlansa, baholash rivojlanishni boshqaruvchi vositaga aylanadi. Refleksiv tahlilning mazmuni xatoni qayd etish emas, uning sababini aniqlab, keyingi qaror strategiyasini o‘zgartirishdir [4].

Pedagogik shart-sharoitlar uch guruhda umumlashtiriladi: mazmuniy — kasbiy fanlarga deontologik vaziyatlarni integratsiyalash; tashkiliy — xavfsiz muhokama, mentorlik va differensial keyslarni yo‘lga qo‘yish; baholovchi — kuzatuv, ekspert bahosi, refleksiv kundalik va elektron portfolioni uyg‘un qo‘llash [1]. Shu bilan birga, modelning konseptual izchilligi uning barcha mutaxassisliklarda bir xil natija berishini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi. Sohaning kasbiy normasi va xatar darajasiga mos keyslar hamda o‘lchov mezonlari alohida sinovdan o‘tkazilishi lozim.

Mazkur talqindan amaliy topshiriq uchun aniq talab kelib chiqadi: talaba faqat «to‘g‘ri javob»ni belgilamaydi, balki vaziyat ishtirokchilarining manfaatlarini aniqlaydi, kasbiy norma bilan bog‘laydi, kamida ikki qaror variantining ehtimoliy oqibatini solishtiradi va yakuniy tanlovini asoslaydi. Keyingi refleksiv bosqichda uning dastlabki qarori bilan qayta ko‘rilgan pozitsiyasi taqqoslanadi. Bunday sikl nazariy bilim va qaror amaliyoti o‘rtasidagi uzilishni kamaytirishga xizmat qiluvchi didaktik taklifdir; uning real ta’sirini tasdiqlash uchun maxsus mezonli baholash hamda alohida empirik ma’lumot talab qilinadi.

XULOSA

Deontologik yondashuv kasbiy bilim, me’yoriy asoslangan tanlov, professional muloqot va refleksiyani yagona kompetensiyaviy jarayonga birlashtiradi. Besh blok va yetti bosqichning o‘zaro aloqasi talabaning tashqi ko‘rsatmadan mustaqil mas’uliyatli qarorga o‘tishini tushuntiruvchi metodik mexanizmni belgilaydi. Amaliyot uchun asosiy tavsiya — har bir kasbiy keysda qarorni asoslash, uning oqibatini baholash va yangi vaziyatga transferni majburiy bosqich sifatida kiritishdir. Kelgusi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

izlanishlarda diagnostik mezonlarning ishonchliligi va modelning turli yo‘nalishlarga moslashuvi empirik tekshirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Babadjanova G. B. Talabalarda deontologik yondashuvlar asosida zamonaviy kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning ilmiy pedagogik asoslari. Pedagogika fanlari bo‘yicha PhD dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2026.
2. Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching // Educational Researcher. 1986. 15(2). B. 4–14. DOI: 10.3102/0013189X015002004.
3. Rest J. R. Moral Development: Advances in Research and Theory. New York: Praeger, 1986.
4. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books, 1983.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.